

Het electorale succes van de Partij voor de Vrijheid

Naam student:	Mart oude Egbrink – s0138193
Naam universiteit:	Universiteit Twente
Naam opleiding:	Bachelor Bestuurskunde
1 ^e begeleider	Kees Aarts
2 ^e begeleider	Martin Rosema
Datum:	23-06-2010
Status:	Definitief

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op het electorale succes van de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders. Sinds de PVV tijdens de verkiezingen van 2006 negen zetels heeft behaald wordt er onverminderd aandacht geschonken aan de PVV. Iets wat geen negatieve uitwerking heeft gehad gezien de groei van de PVV. Met de verkiezingen van 2010 inmiddels achter de rug waarin het succes werd doorgezet is het interessant om te kijken waarom mensen PVV lijken te stemmen.

Dit onderzoek start met een inventarisatie van de belangrijkste theorieën met betrekking tot kiezersgedrag. Welke theorieën zijn er te onderscheiden, wanneer kunnen ze van toepassing zijn en welke worden er in dit onderzoek gebruikt om uiteindelijk toe te passen op de PVV? Gekozen is voor de theorie van issue-voting die voortkomt uit de rationele benadering en de theorie van extern leiderschap van Cas Mudde. Met behulp van een hypothese stelt de eerste theorie dat mensen die meer tegen immigratie zijn dan andere mensen een grotere kans maken om op de PVV te stemmen. De tweede theorie stelt aan de hand van een hypothese dat men op de PVV stemt vanwege Wilders. Het gaat hierbij om het leiderschap van Wilders. Volgens de theorie vinden PVV-kiezers leiderschap belangrijker dan dat andere kiezers dat vinden.

De twee theorieën worden met behulp van hypothesen getoetst aan data uit het zogenaamde LissPanel. Dit is een panel onder enkele duizenden huishoudens in Nederland. In het panel zit onder andere een politieke vragenlijst die het mogelijk maakt om de hypothesen te toetsen.

De resultaten van het onderzoek bevestigen de theorie met betrekking tot issue-voting. Op basis van de data blijkt dat de mensen die PVV zouden stemmen meer tegen immigratie zijn dan de mensen die op een andere partij zouden stemmen. Dit betekent dat onder de PVV'ers een relatief grotere groep mensen tegen immigratie zijn dan onder de mensen die op een andere partij stemmen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat mensen die meer tegen immigratie zijn een grotere kans maken om op de PVV te stemmen. Volgens de data is er sprake van issue-voting vanuit de rationele benadering.

Ten aanzien van de theorie over leiderschap laten de data een ander beeld zien. De hypothese die gesteld is op basis van deze theorie wordt ontkracht. De waardering voor Wilders is niet hoger dan die van andere leiders en in de meeste gevallen zelfs behoorlijk lager. Daarnaast is de score van Wilders in vergelijking met de partij voor Wilders lager dan die van de andere leiders. Tot slot laten de uitkomsten ook een beeld zien waarbij de waardering voor Wilders daalt terwijl de PVV in de peilingen stijgt. Volgens de data gaat de theorie van Mudde over leiderschap hier niet op; mensen die PVV zouden stemmen vinden leiderschap niet belangrijker dan dat kiezers van andere partijen dat vinden.

Op basis van deze uitkomsten kan gesteld worden dat het electoraat van de PVV onder andere op de PVV stemt vanwege de kwestie immigratie. Men lijkt niet te stemmen op de PVV vanwege Wilders, dit is echter niet per se negatief te noemen omdat de PVV wel blijft stijgen in de peilingen.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2
Lijst van tabellen.....	5
Voorwoord	6
1. Inleiding & probleemstelling	7
2. Literatuur	9
3. Keuze theorieën & hypothesen	11
4. Toelichting gekozen theorieën	14
4.1 Rationele benadering: issue-voting.....	14
4.2 Extern leiderschap	15
5. Operationalisatie	16
5.1 Periode & omgeving	16
5.2 Data-LissPanel	16
5.3 Immigratie	16
5.4 Extern leiderschap	17
6. Methoden.....	19
6.1 Variabelen	19
6.2 Toepassing.....	19
6.3 Interpretatie	20
7. Analyse immigratie.....	21
7.1 Aanpassen van allochtonen.....	21
7.1.1 Gemiddelden van groepen	21
7.1.2 Verdeling binnen groepen	21
7.1.3 Bevindingen	22
7.2 Verschillende culturen.....	22
7.2.1 Gemiddelden van groepen	22
7.2.2 Verdeling binnen groepen	22
7.2.3 Bevindingen	23
7.3 Asiel in Nederland	23
7.3.1 Gemiddelden van groepen	23
7.3.2 Verdeling binnen groepen	24
7.3.3 Bevindingen	24
7.4 Teveel allochtonen in Nederland	24
7.4.1 Gemiddelden van groepen	24
7.4.2 Verdeling binnen groepen	25
7.4.3 Bevindingen	25
7.5 Conclusie over immigratie.....	25

8. Analyse extern leiderschap	28
8.1 Sympathie leiders	28
8.1.1 Gemiddelden van groepen	28
8.1.2 Bevindingen	28
8.2 Sympathie partijen	29
8.2.1 Gemiddelden van groepen	29
8.2.2. Bevindingen	30
8.3 Verschillen tussen leiders en partijen	30
8.4 Conclusie over extern leiderschap	31
9. Conclusies	33
10. Vervolgonderzoek	34
11. Literatuurlijst	35

Lijst van tabellen

Tabel 1: gemiddelde scores op variabele 'mate van aanpassen van allochtonen'	24
Tabel 2: verdeling per partij op variabele 'mate van aanpassen van allochtonen'	25
Tabel 3: gemiddelde scores op variabele 'mate waarin verschillende culturen goed zijn'	25
Tabel 4: verdeling per partij op variabele 'mate waarin verschillende culturen goed zijn'	26
Tabel 5: gemiddelde scores op variabele 'asiel in Nederland krijgen moet gemakkelijker worden'	26
Tabel 6: verdeling per partij op variabele 'asiel in Nederland krijgen moet gemakkelijker worden'	27
Tabel 7: gemiddelde scores op variabele 'er wonen teveel allochtonen in Nederland'	28
Tabel 8: verdeling per partij op variabele 'er wonen teveel allochtonen in Nederland'	28
Tabel 9: gemiddelde scores van leiders onder het eigen electoraat	31
Tabel 10: gemiddelde scores van leiders door electoraat andere partijen	31
Tabel 11: gemiddelde scores van partijen door het eigen electoraat	32
Tabel 12: gemiddelde scores van partijen door electoraat andere partijen	33
Tabel 13: verschil in scores tussen leiders en partijen (leider minus partij).....	34

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie geschreven ter afsluiting van de bachelorfase Bestuurskunde aan de Universiteit Twente. In deze brede opleiding ben ik door mijn interesse in de politiek in contact gekomen met Kees Aarts. Hij heeft mij data voorgelegd die een onderzoek naar allerlei politieke onderwerpen mogelijk maakte. Uiteindelijk heb ik gekozen voor de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders. Een onderwerp dat u allen hopelijk interesseert, maar in ieder geval een zeer actueel onderwerp is vandaag de dag. Voor dit onderzoek en zijn begeleiding ben ik Kees Aarts dankbaar. Daarnaast ben ik dank verschuldigd aan Martin Rosema die mijn tweede begeleider was tijdens dit onderzoek.

Mart oude Egbrink

Juni 2010

1. Inleiding & probleemstelling

De laatste jaren is er een duidelijk waarneembare trend dat er ruimte is voor de partijen op de flanken en dat steeds meer mensen stemmen of van plan zijn te stemmen op deze partijen (Houtman & Achterberg, 2009, 5-6). Daarnaast is de algehele volatiliteit toegenomen, men stemt steeds minder op dezelfde partij. Volgens Holsteyn (2009, 2) is deze volatiliteit al ingezet eind jaren 60, echter sinds 1994 is er echt sprake van grote veranderingen. Sinds 1994 zijn het aantal zetelwisselingen in de Tweede Kamer hard gestegen (Aarts, Kolk & Rosema, 2007, 20). De afgelopen jaren is het politieke landschap veranderd. Waar we vroeger duidelijk een driestromenland (socialisten, liberalen en confessionelen) waren is dit nu niet meer aan de orde (Houtman & Achterberg, 2009, 2). Andere politieke partijen, voornamelijk op de flanken, zijn opgekomen. Nu zijn er natuurlijk ook weer een aantal verdwenen, denk aan de LPF, of aan ToN die geen enkele zetel heeft kunnen bemachtigen tijdens de verkiezingen van 9 juni 2010.

Dit onderzoek richt zich erop een verklaring te geven voor het electorale succes van de PVV. Kijken of er een verklaring kan worden gegeven voor het succes van de PVV in de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en in verschillende peilingen na die verkiezingen. Ondanks dat het heel interessant zou zijn te kijken naar de verkiezingen van 2010 gaat dit onderzoek daar niet over, dit onderzoek zal gaan over de periode 2006-2008. Over deze periode zijn data bekend die nog niet bekend zijn met betrekking tot de periode daarna. Nu zijn er natuurlijk tal van redenen aan te wijzen waarom mensen niet meer stemmen op de gevestigde politieke orde. Het integratiedebat speelt tegenwoordig een grote rol. Logischerwijs valt te verwachten dat de PVV veel aanhangers verkrijgt vanwege de felle standpunten op dit beleidsterrein. Daarnaast kan het feit dat we al een tijdje kampen met de economische crisis gezorgd hebben voor ander stem- en voorkeursgedrag. Feit is dat de PVV het al een aantal jaren goed doet. Sinds de verkiezingen van 2006 zijn ze in de peilingen gegroeid en scoren ze beter dan het werkelijke aantal zetels dat ze behaald hebben in 2006. Onder andere de groei van de PVV, de uitspraken van Geert Wilders en de grote media-aandacht voor de PVV maken het al met al een interessant onderzoeksobject.

In september 2004 stapte Geert Wilders uit de VVD en gaat hij door als eenmansfractie. In februari 2006 registreerde Wilders de PVV bij de Kiesraad en vervolgens haalde de PVV tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van november 2006 ineens negen zetels. Sindsdien is de PVV in de peilingen gegroeid en hebben ze in 2010 zelfs 24 zetels behaald. Daarnaast heeft de PVV in het voorjaar van 2009 vier zetels in het Europees Parlement behaald. In dit onderzoek zal bekeken worden of er een theorie is die in grote lijnen kan verklaren waarom mensen onder andere op de PVV stemmen. Hierbij zal niet een uitputtende analyse van alle theorieën worden gedaan, maar zullen één of meerdere theorieën worden gebruikt die logischerwijs goed aan lijken te sluiten bij de PVV. Vervolgens zal gekeken worden of deze theorieën bevestigd dan wel ontkracht kunnen worden vanuit de data.

De probleemstelling die hier uit voortkomt luidt: *welke theorie is mogelijk van toepassing op het succes van de PVV?* Waarom stemt men op de PVV of waarom is men van plan op de PVV te stemmen? Is dat bijvoorbeeld omdat de PVV-kiezer meer tegen immigratie is dan kiezers van andere partijen of is dat bijvoorbeeld omdat de PVV-kiezers relatief meer ontevreden zijn over het huidige regeringsbeleid dan kiezers van andere partijen? En binnen welke theorie past het gedrag van de kiezer?

Om bovenstaande probleemstelling te beantwoorden wordt dit onderzoek doorlopen aan de hand van een aantal onderzoeksvragen. De hoofdvraag is hierbij:

- Welke theorie met betrekking tot kiesgedrag is van toepassing op het electorale succes van de PVV?

Deze hoofdvraag wordt beantwoord met behulp van de volgende deelvragen:

- Welke theorieën zijn er in de literatuur en welke lijken geschikt om te gebruiken?
- Kloppen de gekozen theorieën met de data en wat zeggen ze in dat geval over het kiezersgedrag van PVV-kiezers?
- In welke mate houden de gevonden resultaten stand door de tijd heen?

2. Literatuur

Om te kunnen beoordelen welke theorie mogelijkerwijs iets kan zeggen over het kiesgedrag van PVV'ers dient allereerst een korte inventarisatie gemaakt te worden van de belangrijkste theorieën met betrekking tot kiezersgedrag. Naast deze theorieën wordt er ook gekeken naar een specifiekere theorie over rechtse partijen die wellicht aansluit bij de kenmerken van de PVV.

In de literatuur zijn drie dominante stromen te herkennen. De eerste stroom is de 'sociologische benadering'. Deze stroom houdt in dat mensen stemmen op basis van hun lidmaatschap van bepaalde sociale groeperingen. Vaak is het zo dat mensen die behoren tot de arbeidersklasse stemmen voor linkse partijen en dat de middenklasse vaak stemt voor de meer rechtse partijen. Het gaat erom dat mensen op basis van een kenmerk, waardoor ze tot een bepaalde sociale groep horen, stemmen. Dit kunnen kenmerken zijn als religie, ras, taal, etcetera (Newton & Van Deth, 2005, 215-16). Deze stroom is groepsgericht, er wordt gekeken naar kenmerken van de kiezer met betrekking tot de groep.

De tweede stroom is de 'psychologische benadering'. Deze gaat niet in op de karakteristieken van een gehele groep, maar gaat in op de individuele karakteristieken van iemand. Het gaat voornamelijk om met welke partij een persoon zich identificeert. Dit zou vervolgens bepalen voor welke partij een persoon stemt, hoe deze persoon de politiek ervaart, welke politieke opvattingen een persoon er op na houdt, etcetera. Met welke partij een persoon zich gaat identificeren zou het gevolg zijn van de jeugd en de opvoeding van een persoon, en hoe iemand zich als volwassene heeft ontwikkeld (Newton & Van Deth, 2005, 217). Bij uiteindelijke politieke keuzes worden factoren die hierop invloed uitoefenen gerangschikt naar mate van hun invloed. De factoren die de meeste invloed hebben zijn de factoren die het meest te maken hebben met een bepaalde politieke keuze, bijvoorbeeld een bepaalde verkiezing. Zo heeft bijvoorbeeld het economische beleid van 2005 meer te maken met de verkiezingen van 2006 dan het economische beleid van 2001. Ook bij deze tweede stroom wordt naar de kiezer gekeken en niet direct naar de partij.

De derde benadering is die van de 'rationele keuze'. Deze theorie die oorspronkelijk van Anthony Downs komt gaat ervan uit dat mensen kiezen voor de partij waar hun belangen het beste worden vertegenwoordigd. Men ziet de kiezers als consumenten op een markt van partijen die het product zijn. Het is een economische theorie omdat de kiezer kiest voor de partij die voor hem of haar de beste afweging is qua baten en lasten (Newton & Van Deth, 2005, 217-19). Subtheorieën van deze benadering zijn 'ideological voting', 'issue voting' en 'government performance'. Bij de eerste subtheorie gaat het erom dat mensen zichzelf (meestal) op een links-rechts schaal plaatsen en vervolgens stemmen op de partij die hier volgens hen bij hoort. De tweede subtheorie gaat ervan uit dat kiezers een bepaald thema erg belangrijk vinden en speciaal voor dit thema stemmen op een bepaalde partij. De derde subtheorie is die van 'government performance'. Deze gaat er van uit dat men op de oppositie stemt als men niet tevreden is met het beleid en de resultaten van de regering en dat men niet op de oppositie stemt als men wel tevreden is (Oppenhuis, 1995, 100-105). De derde benadering kan zowel uitgaan van de kiezer als van de partij.

Naast bovenstaande algemene stromen bestaan er ook specifiekere theorieën, zo ook naar populistische rechtse partijen waar de PVV mee valt te vergelijken. Iemand die hier veel onderzoek naar heeft gedaan is Cas Mudde. In zijn boek 'Populist radical right parties in Europe' probeert hij verklaringen te geven voor successen en mislukkingen van populistisch radicaal rechtse partijen. Hoewel de PVV niet volledig onder de paraplu van populistisch radicaal rechtse partijen valt, heeft de PVV er wel veel overeenkomsten mee (Mudde, 2007, 23-26). Mudde maakt in zijn boek een onderscheid tussen de vraagzijde, externe aanbodzijde en interne aanbodzijde. Bij de vraagzijde gaat het om de omstandigheden die aanwezig moeten zijn om een partij succesvol te laten zijn. Hierbij kan gedacht worden aan economische en politieke crisissen, etnische bedreigingen en de globalisering en modernisering van de samenleving (Mudde, 2007, 230). Als er bijvoorbeeld een

economische crisis is kan een partij die veel werkgelegenheid belooft goed scoren. De juiste omstandigheden voor een partij die zich op werkgelegenheid richt zijn dan aanwezig. De vraagzijde is belangrijk maar zegt niet direct waarom mensen op een partij stemmen, ze kunnen meer als randvoorwaarden worden gezien. De externe aanbodzijde heeft het over factoren van de aanbodzijde die los staan van de partij. Mudde spreekt hierin van 'political opportunity structures'. Dit zijn institutionele, politieke en culturele factoren die het mogelijk maken dat een politieke partij succesvol kan zijn. In tegenstelling tot de vraagzijde kan de externe aanbodzijde specifiekere verklaren waarom bepaalde partijen wel en bepaalde partijen geen electoraal succes hebben. Bij de externe aanbodzijde moet vooral gedacht worden aan het soort kiesstelsel, issue-ownership, fascistisch verleden van een land en de media. Dit zijn factoren die op een bepaalde manier aanwezig zijn, maar niet beïnvloed kunnen worden door een politieke partij. Tot slot is er de interne aanbodzijde. Deze zijde is volgens Mudde vooral van belang. Het gaat hierbij om factoren die de partij zelf kan bepalen of beïnvloeden. Gekeken moet worden naar de ideologie, leiderschap en partijorganisatie als de belangrijkste kenmerken. Dit zijn factoren die de partij zelf kan invullen. Met behulp van deze factoren kan binnen de voorwaarden die door de vraagzijde en externe aanbodzijde worden gesteld succes worden geboekt (Mudde, 2007, 201-76).

Bovenstaande theorieën zijn natuurlijk geen volledige opsomming van alle theorieën met betrekking tot kiezersgedrag. Geprobeerd is om een inventarisatie te maken van de belangrijkste theorieën. In het volgende hoofdstuk zal bekeken worden of deze korte inventarisatie ook voldoende informatie biedt om een bepaalde theorie te koppelen aan de situatie waarin de PVV verkeert.

3. Keuze theorieën & hypothesen

Voordat een keuze tussen de theorieën wordt gemaakt dient begrepen te worden dat de theorieën elkaar niet wederzijds uitsluiten. Het is niet het een of het ander. Alle theorieën kunnen tegelijkertijd in meer of mindere mate gelden.

De sociologische benadering draait om de kenmerken van bepaalde personen die ze samen tot een groep maakt. Mensen stemmen op basis van de groep waartoe ze behoren, en de groep stemt op de partij die het beste de belangen van de groep vertegenwoordigd. De partij kan hierbij zijn voortgekomen uit de groep mensen die gezamenlijke kenmerken delen. Het probleem van deze theorie ten aanzien van de PVV is de groep. De PVV bestaat nog maar kort. Er is daarom nog geen stabiele aanhang van waaruit zich een politieke partij heeft kunnen ontwikkelen. Deze groep met bepaalde overeenkomende kenmerken heeft zich nog niet kunnen vormen of ontwikkelen. De partij, de PVV, was er in tegenstelling tot veel oudere partijen eerder dan de groep. Het lijkt erop dat de PVV allerlei verschillende mensen aantrekt en niet zozeer een bepaalde groep. Daarnaast wordt het steeds moeilijker om in Nederland bepaalde groepen, bepaalde sociale klassen, aan te wijzen (Oppenheim, 1995, 97-98). De sociologische benadering lijkt ook kracht te verliezen door de komst van politiek die is gebaseerd op bepaalde onderwerpen en niet op lidmaatschap van groepen (Newton & Van Deth, 2005, 216). Deze ontwikkeling kan in het voordeel van de PVV werken, de PVV zet namelijk erg in op een bepaald onderwerp: immigratie. Maar dit betekent in dat geval inderdaad dat de sociologische benadering niet werkt. De sociologische benadering lijkt om voorgaande redenen vooralsnog niet goed geschikt om toe te passen op de PVV.

De tweede benadering was de psychologische benadering. Hier ging het niet om de groep maar om het individu. Belangrijk hierin is met welke partij iemand zich identificeert. Het voordeel van deze benadering is dat bij partijidentificatie veel dingen betrokken kunnen worden. Met welke partij iemand zich identificeert kan namelijk beïnvloed worden door bepaalde onderwerpen, door de partijprogramma's en door de leider van de partij (Newton & Van Deth, 2005, 217). Een probleem van deze theorie is de laatste jaren het zogenaamde party-dealignment. Vooral in veel Westerse landen speelt dit een rol (Newton & Van Deth, 2005, 217). Onder andere de opkomst van onderwijs en televisie zorgen ervoor dat men beter zelf kan bepalen wat men wil dan dat dit door de partij wordt bepaald. Men voelt zich niet meer gebonden aan een partij. Dit zorgt voor verhoogde volatiliteit en kan er voor zorgen dat bepaalde partijen vallen en dat er nieuwe partijen opkomen (Harrop & Miller, 1987, 139-42). Dit kan in het voordeel van de PVV zijn, de PVV bestaat immers net een aantal jaar. Het probleem van de theorie is de partijidentificatie. Deze wordt sterker naarmate de band langer voortduurt. Des te langer men zich met een partij identificeert, des te sterker wordt deze band, (Harrop & Miller, 1987, 139-42). Logischerwijs kan de partijidentificatie bij de PVV nog niet erg sterk zijn; de PVV bestaat net een paar jaar. Deze theorie zal daarom niet gebruikt worden voor de PVV.

Bij de rationele benadering gaat men ervan uit dat men stemt op de partij die het beste de belangen vertegenwoordigd van deze persoon. De PVV zet erg in op haar standpunt met betrekking tot immigratie en heeft daarbij veel commentaar op de Islam en op moslims. Mensen die het op dit punt eens zijn met de PVV hebben een verhoogde kans om op de PVV te stemmen. Dit houdt in dat mensen dan stemmen volgens de subtheorie issue-voting. Iets wat hier bij aan sluit is dat vanuit de vraagzijde van Mudde etnische bedreigingen worden gezien als een factor voor het succes van populistisch radicaal rechtse partijen. Deze vraagzijde gaat uit van grote veranderingen en processen in de samenleving. Nu is het niet direct zo dat de immigranten in Nederland een etnische bedreiging vormen, maar bepaalde groepen immigranten worden door bepaalde delen van de bevolking wel als een bedreiging of een storende factor gezien. Bepaalde bevolkingsgroepen willen Nederland houden zoals het is, en zien in de komst van immigranten de internationalisering toenemen. Hierdoor ontstaat de angst van verlies van identiteit (Wessel, 2009). De PVV lijkt deze ontwikkeling in de

samenleving te hebben opgepakt. Er kan gesteld worden dat de PVV issue-ownership heeft verworven op het gebied van immigratie (Van Westen, 2009, 2). Het is daarom belangrijk te constateren dat de PVV kiezers kan aantrekken vanwege het standpunt met betrekking tot immigratie. Dit heeft een basis in de rationele benadering en de vraag- en externe aanbodzijde van Mudde. Deze benadering lijkt om voorgaande redenen geschikter om iets te zeggen over het electorale succes van de PVV dan de eerste twee benaderingen.

Tot slot kan de interne aanbodzijde van Mudde een verklaring geven voor kiezersgedrag. Het gaat hier om dingen waar de partij zelf aan heeft bijgedragen. Hierbij zijn voornamelijk van belang de ideologie, het leiderschap en de partijorganisatie. Vooral leiderschap lijkt van belang bij de PVV. Bij leiderschap wordt door Mudde een onderscheid gemaakt tussen intern en extern leiderschap. Extern leiderschap draait erom dat iemand een goede leider naar buiten is, ervoor zorgt dat er kiezers worden binnengehaald en gezien wordt als een charismatisch persoon. Dit laatste is iets wat sommigen Wilders toedichten (van der Horst, 2008). Extern leiderschap is volgens Mudde van groot belang wanneer mensen weinig emotionele banden met de partij hebben en wanneer men niet op basis van prestaties en beleid van de partij kan stemmen (Mudde, 2007, 261). Dit is allemaal zo bij de PVV omdat de PVV nog maar kort bestaat. Dit betekent weinig emotionele banden en praktisch nog geen beleid van de PVV; ze hebben alleen nog maar in de oppositie van de Tweede Kamer plaatsgenomen. Een probleem wat volgens Mudde vaak voor komt is dat een goede externe leider een slechte interne leider is (Mudde, 2007, 262). Daarom zou het van belang kunnen zijn om te kijken of Wilders een goede interne leider is. Zorgt Wilders ervoor dat de Partij voor de Vrijheid niet uiteen valt? Niet iedereen heeft hier een zelfde mening over. Anton Zijderveld (2009) denkt bijvoorbeeld dat de PVV binnenkort door ruzie uit elkaar zal vallen. Het probleem met intern leiderschap bij de PVV kan zijn dat de PVV geen partij is zoals de meeste andere partijen dat wel zijn. Feitelijk is de PVV een vereniging waarin vrijwel alle macht bij Wilders berust (Van Donselaar & Rodrigues, 2009, 191). Behalve Wilders zijn er geen leden, maar enkel vrijwilligers en donateurs. Dit betekent dat Wilders als enige kan bepalen welke koers de partij neemt. Dit houdt in dat intern leiderschap minder belangrijk is voor de PVV. Desalniettemin speelt het wel in zekere mate omdat mensen die namens de PVV in de Tweede Kamer zitten bijvoorbeeld kunnen opstappen. Er is voor Wilders dus wel iets om bij elkaar te houden, maar dit gebeurt op een andere manier dan bij de partijen waar de leden het voor het zeggen hebben. Daarnaast is intern leiderschap minder geschikt voor dit onderzoek omdat dit onderzoek zich op de kiezer richt. De kiezer kan op de PVV stemmen vanwege het standpunt ten aanzien van immigratie, de kiezer kan op de PVV stemmen omdat ze Wilders charismatisch vinden, de kiezer heeft er echter geen weet van hoe Wilders de zaken intern regelt, en dit zal dan ook geen directe kiesbeslissing opleveren. Dit heeft invloed op de lange termijn, of de PVV wel of niet uiteen valt.

Naar aanleiding van de inventarisatie van theorieën en toepassing hiervan op de PVV blijken er kortom twee theorieën te zijn die van toepassing lijken op de PVV. Dit zijn de rationele benadering (issue-voting) met betrekking tot immigratie en de interne aanbodzijde van Mudde met betrekking tot extern leiderschap. Deze theorieën zullen in dit onderzoek worden getoetst en daarvoor zijn twee hypothesen opgesteld: Ten aanzien van de rationele benadering met betrekking tot immigratie luidt de hypothese:

- Mensen die meer tegen immigratie zijn maken een relatief grotere kans om op de PVV te stemmen dan andere kiezers.

De rationele benadering gaat er namelijk vanuit dat men kiest voor de partij die het beste zijn of haar belangen vertegenwoordigt. Indien iemand erg tegen immigratie is, dan kan de PVV de beste behartiger van dit belang zijn. Indien het voornaamste belang of doel van iemand is om hier wat

tegen te doen dat is de kans groter dat iemand PVV stemt dan wanneer iemand niet zozeer tegen immigratie is.

Ten aanzien van de theorie met betrekking tot extern leiderschap, in dit geval vanuit de interne aanbodzijde van Mudde zal de volgende hypothese worden getoetst:

- Voor mensen die PVV stemmen speelt leiderschap een relatief grotere rol dan voor mensen die op andere partijen stemmen.

4. Toelichting gekozen theorieën

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden welke theorieën en daaruit voortkomend welke hypothesen gebruikt zullen worden. Hieronder zullen de twee gekozen theorieën nogmaals ter verduidelijking behandeld worden.

4.1 Rationele benadering: issue-voting

Als eerste is er gekozen voor de theorie van issue-voting vanuit de rationele benadering. De rationele benadering gaat ervan uit dat mensen stemmen op de partij waarvan zij denken dat die de meeste kans heeft om de gewenste doelen te bereiken. Ten eerste wordt kiezen bij het rationele model gezien als een instrument om een bepaald of bepaalde doelen te bereiken. Men stemt niet zozeer op een partij omdat ze vinden dat die partij in de regering hoort, men stemt op de partij omdat die partij iets nastreeft wat in het belang van de kiezer is. Veelal is het wel zo dat men hoopt dat die partij tevens in de regering komt om het beleid uit te kunnen voeren. Ten tweede draait het rationele model om degene die stemt. Men stemt op een partij omdat men daar zelf baat bij denkt te hebben. Men stemt bijvoorbeeld niet op een partij omdat men groepsdruk voelt. Tot slot draait het erom dat de kiezer informatie nodig heeft, deze informatie verzameld en deze moet analyseren om een keuze te maken (Harrop, Miller & William, 1987, 145-46).

De theorie gaat ervan uit dat mensen rationeel zijn en stemmen vanuit zelfbelang. In het geval van issue-voting is dat een enkel doel. Je zou kunnen zeggen dat mensen zich storen aan de immigratie in Nederland, en daarom vanuit zelfbelang op de PVV stemmen. Vanuit de specialisatie van Mudde sluit hier bij aan dat etnische bedreigingen worden gezien als een succesfactor van populistische radicaal rechtse partijen. Het succes van de populistische rechtse partijen wordt gezien als een defensief antwoord op de zogenaamde etnische bedreiging. In West-Europa is dit vooral van niet-Europese immigranten. In veel literatuur wordt zelfs gezegd dat het succes van populistisch radicaal rechtse partijen een reactie is op massa-immigratie, in veel gevallen geldt dit echter ook weer niet (Mudde, 2007, 211 & 216). Als bijvoorbeeld gekeken wordt naar de periode 1989-1998 valt te zien dat België met relatief veel asielaanvragen succesvolle rechtse partijen heeft. Duitsland met veel asielaanvragen had in die periode daarentegen geen succesvolle rechtse partijen. Het verschilt dus per situatie of de theorie opgaat. Om te kijken of de theorie van issue-voting en etnische bedreigingen voor de PVV opgaat, was de volgende hypothese opgesteld:

- Mensen die meer tegen immigratie zijn maken een relatief grotere kans om op de PVV te stemmen dan andere kiezers.

Eenzijds is namelijk vanuit de rationele benadering gesteld dat men PVV stemt vanwege immigratie, de PVV is immers de belangenbehartiger hierin. Daarom stemt men vanuit het eigen belang op de PVV, en wordt de kans op PVV stemmen dus groter naarmate men meer tegen immigratie is. Daarnaast wordt dit vermoeden versterkt door de literatuur: populistische radicaal rechtse partijen zijn een reactie op immigratie.

De hypothese houdt in dat wanneer men relatief meer tegen immigratie is dan iemand anders dat men dan een grotere kans maakt om op de PVV te stemmen. De hypothese gaat ervan uit dat de PVV een relatief grotere groep kiezers aantrekt die tegen immigratie zijn dan de andere partijen, een hoger percentage van de PVV stemmers is meer tegen immigratie tegenover een lager percentage bij de andere partijen. Mocht dit inderdaad duidelijk blijken uit de data, dan wordt aangenomen dat men PVV stemt vanwege de kwestie immigratie. Ze zijn er dan relatief meer tegen dan mensen die op andere partijen stemmen, dan andere kiezers.

4.2 Extern leiderschap

In het algemeen wordt verondersteld dat leiders een grote rol kunnen spelen in het succes van een partij. Beweerd wordt dat dit vooral geldt voor partijen waarmee men vrijwel geen emotionele band heeft en wanneer men vrijwel geen andere kenmerken (dan de leider) van de partij heeft om op te stemmen. Dit is het geval wanneer een partij nog niet zo lang bestaat. Men kan dan bijvoorbeeld niet stemmen op de partij vanwege beleid in het verleden, vaak heeft de partij in het verleden namelijk nog niet geregeerd (Mudde, 2007, 260-61).

Ondanks dat het niet altijd het geval is wordt in de literatuur met betrekking tot populistische radicaal rechtse partijen beweerd dat charismatische leiders een belangrijke rol spelen in het succes van de partijen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen mensen bij de partij krijgen, zorgen dat mensen voor het eerst op de partij stemmen en zorgen dat mensen op de partij blijven stemmen. Verondersteld wordt dat vooral in het begin de leider van de partij belangrijk is, en dat naarmate het succes langer voortduurt zijn of haar rol daarin afneemt (Mudde, 2007, 261-62).

Vanwege het nog maar korte bestaan van de PVV is de theorie goed toepasbaar op de PVV; men kan vrijwel nog geen emotionele band met de PVV hebben en men kan niet op de PVV stemmen op basis van wat ze hebben bereikt. Daarnaast is de theorie volgens de literatuur van toepassing op de PVV omdat de PVV nog jong is en het effect van de leider Wilders daarom nog groot is. De rol van Wilders is nog groot omdat de partij nog groeiende is.

De theorie over extern leiderschap gaat echter niet altijd op, er zijn genoeg gevallen bekend waarin de theorie niet klopt met de werkelijkheid. Een voorbeeld van een succesvolle partij zonder charismatische leider is de FNb uit België die Daniel Feret als leider hadden, en een voorbeeld van een niet succesvolle partij met charismatische leider is de REP uit Duitsland met Franz Schönhuber als leider. Het is afhankelijk van het politieke systeem, de politieke cultuur, etcetera of de theorie opgaat (Mudde, 2007, 262-63). Omdat sommige mensen Wilders charismatisch vinden en omdat de PVV nog niet zo lang bestaat lijken de voorwaarden te bestaan die volgens de theorie nodig zijn. Vandaar dat het interessant is om te kijken of de theorie een verklaring kan bieden in het geval van de PVV. Hiervoor was de volgende hypothese opgesteld:

- Voor mensen die PVV stemmen speelt leiderschap een relatief grotere rol dan voor mensen die op andere partijen stemmen.

Indien deze hypothese klopt met de data zal dat betekenen dat de theorie in dit geval wel opgaat, en als de hypothese niet klopt dat de theorie niet opgaat. Veel belangrijker en interessanter is om erachter te komen of Wilders wel of niet een grote rol speelt in het electorale succes van de PVV.

5. Operationalisatie

5.1 Periode & omgeving

Als startpunt in dit onderzoek worden de Tweede Kamer verkiezingen van 2006 genomen. Dit zijn de eerste verkiezingen waar de PVV aan heeft meegedaan. Vervolgens zal de periode in het onderzoek lopen van eind 2007 tot eind 2008. Dit is de periode waarover data beschikbaar zijn waarmee de hypothesen getoetst kunnen worden.

Naast de periode dient de omgeving te worden afgebakend. Het draait in het onderzoek om Nederlandse verkiezingen voor de Tweede Kamer en het draait om peilingen betreffende de Tweede Kamer mochten zulk soort verkiezingen op bepaalde momenten gehouden worden. Dat het onderzoek om de PVV gaat is duidelijk, maar met welke andere partijen zal de PVV worden vergeleken? Vanuit praktisch oogpunt is gekozen om de partijen mee te nemen die in de data, die hierna besproken wordt, voorkomen. Dit komt er op neer dat alle partijen die in 2006 zetels hebben gekregen worden meegenomen in de analyse. Dit zijn het CDA, de PvdA, VVD, SP, GroenLinks, D66, CU, SGP, PVV en de PvdD. Daarnaast zal Trots op Nederland (ToN) van Rita Verdonk worden meegenomen in de analyse. ToN is interessant vergelijkingsmateriaal voor de PVV omdat beide partijen geleid worden door iemand die afkomstig is van de VVD en omdat beide partijen rechts georiënteerd zijn.

5.2 Data-LissPanel

Dit onderzoek baseert zich op het LissPanel. Liss staat voor Longitudinal Internet Studies for the Social sciences. Dit is een representatief internetpanel dat bestaat uit meer dan 5000 huishoudens.

Qua inhoud bestaat het panel uit meerdere delen, meerdere vragenlijsten. Gezien deze meerdere lijsten zijn de mogelijkheden praktisch onbegrensd. Hieruit komt de beperking voort dat alleen de politieke vragenlijst gebruikt zal worden om de analyse uit te voeren. In de politieke vragenlijst wordt een vraag gesteld aan de respondenten die over leiderschap gaat en worden er meerdere vragen gesteld met betrekking tot immigratie. Deze twee concepten komen in de volgende twee paragrafen aan bod.

De data uit het panel komen voort uit twee zogenaamde waves, een die is afgenomen eind 2007 en een die is afgenomen eind 2008. Wave 1 had bijna 7000 respondenten, wave 2 ongeveer 6000 respondenten. Het panel levert informatie over op welke partij iemand zou stemmen op het moment dat de wave werd afgenomen. Deze keuze voor een bepaalde partij kan vervolgens vergeleken worden met de houding van mensen ten opzichte van immigratie en ten opzichte van leiderschap.

5.3 Immigratie

Hoewel het in de hypothese niet wordt genoemd wordt bij immigratie toch vooral uit gegaan van de immigratie van moslims. Dit is namelijk de groep waartegen Wilders en de PVV zich voornamelijk verzetten, ze willen de zogenaamde 'islamisering' van Nederland stoppen. Natuurlijk zijn er ook vele andere groepen immigranten, dit zijn echter niet de groepen waar de PVV zich op focust. Daarom wordt de veronderstelling gemaakt dat wanneer PVV-kiezers relatief meer tegen immigratie zijn dan mensen die op andere partijen stemmen, dit veelal om de immigratie van moslims gaat. De link tussen moslimimmigratie en immigratie is logisch voor de PVV-kiezers omdat de PVV vooral tegen de immigratie van moslims is. Dit verband zou minder kunnen zijn bij kiezers van andere partijen, maar dat neemt niet weg dat de link nog steeds gelegd mag worden omdat de moslims een groot deel uitmaken van de immigranten in Nederland.

In het panel worden meerdere vragen gesteld of stellingen neergezet met betrekking tot immigratie. Vier van deze vragen/stellingen worden in dit onderzoek gebruikt om de houding ten opzichte van

immigratie te meten. Het verband tussen variabele en immigratie is bij geen enkele waterdicht, wel is getracht enkel de variabelen te gebruiken waarbij het verband duidelijk genoeg is.

Als eerste variabele is er de vraag in welke mate allochtonen zich moeten aanpassen. Mogen zij hun eigen cultuur behouden of niet. Dit is een goede vraag over immigratie. Mensen die tegen immigratie zijn zullen vinden dat immigranten die hier zijn gekomen zich zo veel mogelijk moeten aanpassen, en hoogstwaarschijnlijk maakt het mensen die niet tegen of zelfs voor immigratie zijn minder uit. De mening dat allochtonen zich geheel moeten aanpassen zal daarom beschouwd worden als een indicator van tegen immigratie zijn.

De tweede variabele is de stelling dat het goed is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen. Immigratie van niet-westerse allochtonen, waarvan moslimmigranten een groot deel uitmaken (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009), zorgt ervoor dat de samenleving komt te bestaan uit mensen van verschillende culturen. Het valt te verwachten dat mensen die tegen immigratie zijn het niet eens zijn met deze stelling. Als men er geen voorstander van is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen mag aangenomen worden dat men ook tegen een oorzaak hiervan is. Het niet eens zijn met de stelling dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen zal daarom gezien worden als een indicator van tegen immigratie zijn.

De derde variabele is de stelling dat het makkelijker moet worden om in Nederland asiel te krijgen. Mensen die tegen immigratie zijn zullen natuurlijk niet willen dat mensen hier asiel krijgen, hiermee immigreren die mensen namelijk definitief naar Nederland. Hier valt daarom met zekerheid te zeggen dat mensen die tegen immigratie zijn het niet eens zijn met de stelling. Het niets eens zijn met de stelling zal daarom beschouwd worden als een indicator van tegen immigratie zijn.

De vierde variabele die gebruikt zal worden is de stelling dat er teveel allochtonen in Nederland wonen. Van mensen die het hier mee eens zijn valt te verwachten dat ze niet willen dat er nog meer allochtonen naar Nederland komen. Dan wordt het probleem volgens hen namelijk groter. Vandaar dat mensen die vinden dat er teveel allochtonen in Nederland zijn waarschijnlijk tegen immigratie zullen zijn. Het eens zijn met de stelling zal daarom beschouwd worden als een indicator van tegen immigratie zijn.

Bovenstaande variabelen worden gebruikt als indicatoren van 'tegen immigratie zijn'. Indien PVV'ers zoals de hypothese zegt inderdaad meer tegen immigratie zijn dan andere kiezers, dan betekent dit dat naarmate men meer tegen immigratie is een grotere kans maakt om op de PVV te stemmen. Als de PVV'ers namelijk überhaupt en meer tegen immigratie zijn dan andere kiezers dan zullen er veel meer PVV'ers tegen dan voor immigratie zijn. Er van uitgaande dat de groep met de meer extreme standpunten, dus het meeste tegen immigratie, kleiner zijn dan de groepen met een meer gemiddelde score, betekent dit dat de PVV'ers er een relatief groter deel van gaan uitmaken, en daarmee neemt de kans om op de te PVV stemmen toe indien men tegen immigratie is.

5.4 Extern leiderschap

Zoals eerder gezegd draait extern leiderschap om het binnenhalen van mensen en het hebben van charisma. Mensen stemmen op een partij vanwege de leider. Van belang is de perceptie van een leider. Hoe kijken mensen tegen de leider van een partij aan? Charisma is hierin niet het hebben van charisma maar het toegeschreven krijgen, men vindt je charismatisch (Mudde, 2007, 262). Daarnaast is het van belang te begrijpen dat de evaluatie van leiders wordt gemeten, het is niet zo dat wat er uit het panel komt echt zo is. Het feit dat de ene leider een hogere waardering krijgt dan de andere leider wil niet zeggen dat deze echt een betere leider is.

Voor leiderschap staat in het panel maar één enkele variabele. De vraag is “wat vindt u van ...?”, en zo komt elke partijleider een voor een aan bod. Feitelijk zijn er hier zoveel variabelen als partijleiders, echter voor het gemak zien we het hier als één variabele. De respondenten dienen die vraag te beantwoorden op basis van hoe sympathiek ze een leider vinden. Hierbij geldt een schaal van 0 tot 10 waarbij een 0 staat voor zeer onsympathiek en een 10 voor zeer sympathiek.

Hoe sympathiek iemand gevonden wordt is de enige variabele met betrekking tot leiderschap. Dat is op zich geen probleem, een enkele vraag kan veel vertellen over de partijleiders. Wel moet bekeken worden in hoeverre sympathie te maken heeft met leiderschap en charisma of in hoeverre er een overlap is.

Charisma en sympathie zijn twee dingen die qua betekenis niet volledig met elkaar overeenkomen. Charisma gaat in eerste instantie over persoonlijke uitstraling terwijl sympathie draait om een gezamenlijk gevoel van instemming en genegenheid. Waar het eerste draait om hoe de leider over komt draait het tweede er meer om of men het eens is met de leider. Sympathie valt hier daarom al snel te linken met kiezers binnen halen. Indien iemand het eens is met Wilders zal diegene eerder op hem stemmen dan wanneer diegene het niet eens is met Wilders. Sympathie heeft dus te maken met het binnenhalen van mensen, iets wat ook toegeschreven wordt aan charisma. Sympathie lijkt dus goed geschikt om te meten of iemand als charismatisch leider wordt gezien. Vandaar dat de veronderstelling wordt aangenomen dat wanneer iemand charismatisch wordt gevonden, diegene ook sympathiek wordt gevonden. Het gros van de mensen denkt bij zulk soort vragen niet aan de definitie van charisma of sympathie, en zal dit soort dingen waarschijnlijk ook soortgelijk beantwoorden. Leiderschap is iets wat uit meerdere aspecten bestaat. Het is moeilijk voor te stellen dat iemand die als leider wordt gezien, iemand die charisma wordt toegekend, tevens als een onsympathiek figuur wordt gezien. Al met al lijkt sympathie voldoende geschikt om leiderschap mee te meten.

Concreet komt bovenstaande er op neer dat het sympathiek vinden van een partijleider gebruikt zal worden als indicator voor leiderschap. Mocht een bepaalde partijleider een hoge score krijgen dan zal dit gezien worden als een teken dat iemand als een goede leider wordt gezien. Naarmate iemand lager scoort op de schaal neemt dit logischerwijs af. Als een leider belangrijk wordt gevonden dan wordt logischerwijs verondersteld dat deze kiezers leiderschap ook belangrijk vinden. Indien iemand leiderschap namelijk belangrijk vindt kiest iemand eerder voor een partij met een goede leider. Indien PVV'ers leiderschap in de regel belangrijk vinden zou je dit daarom terug moeten zien in de waardering voor Wilders, ze hebben dan PVV gekozen omdat ze Wilders een goede leider vinden.

Ondanks dat er slechts één directe variabele is voor leiderschap is er nog wel een andere variabele die er naast gelegd kan worden en waarmee misschien aanvullende conclusies getrokken kunnen worden. Dit is dezelfde vraag als voor de leiders, maar nu moet men over de partijen oordelen. Hier geldt weer een schaal van 0 tot 10 waarbij 0 staat voor zeer onsympathiek en 10 voor zeer sympathiek. Het zegt niet direct wat over de leider van een partij, maar het is wel interessant om te kijken in welke mate de twee variabelen met elkaar samenhangen.

6. Methoden

Bij de operationalisatie is duidelijk geworden met welke data de hypothesen getoetst gaan worden. In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe dit wordt gedaan en hoe de resultaten geïnterpreteerd moeten worden.

6.1 Variabelen

De variabelen met betrekking tot immigratie zijn ordinale variabelen: ze hebben allen een 5 puntsschaal en het gaat hier meestal om helemaal oneens tot helemaal eens. Voor dit onderzoek worden de variabelen met betrekking tot immigratie echter behandeld als een ratiovariabele, hiermee kunnen immers berekeningen worden gedaan. Een 1 staat hier voor helemaal oneens tot een 5 die staat voor helemaal eens. Er wordt vanuit gegaan dat de afstanden tussen de verschillende keuze mogelijkheden bij de vragen even ver uit elkaar liggen en dat de respondent dit ook zo interpreteert bij het beantwoorden van de vraag. Op deze manier kan een gemiddelde berekend worden.

Met betrekking tot leiderschap is er één ordinale variabele. Het is één variabele, maar hij wordt wel elf keer gebruikt, voor elke partijleider een keer. Ook deze variabele wordt voor de berekeningen gezien als een ratiovariabele. Er wordt vanuit gegaan dat de verschillende waarderungen even ver uit elkaar liggen om op die manier een gemiddelde vast te kunnen stellen. Naast deze ene variabele is er de "controle" variabele waarvoor hetzelfde geldt, maar dan met betrekking tot de partijen.

Vervolgens zijn er de verschillende groepen kiezers op basis van de twee peilingen. Dit betreft een keuze tussen partijen en daarmee is het een nominale variabele. In de wave van 2007 hebben we de variabele op welke partij iemand zou stemmen mochten er op dat moment verkiezingen zijn. In de wave van 2008 wordt deze vraag wederom gesteld, maar dan voor dat moment.

6.2 Toepassing

De variabele met betrekking tot in hoeverre allochtonen zich moeten aanpassen zal net als de volgende variabelen over immigratie gecombineerd worden met de twee peilingen. Dit wordt gedaan met behulp van een kruistabel. De mogelijkheden zijn op 1 "behoud van eigen cultuur voor allochtonen" tot "allochtonen moeten zich geheel aanpassen" op 5 op de schaal. De verwachting is hier dat de groepen PVV'ers meer naar de 5 als score toe zitten dan de groepen kiezers van andere partijen. Op deze manier kan dan met betrekking tot deze variabele gezegd worden dat PVV-kiezers meer vinden dat allochtonen zich moeten aanpassen en daarom meer tegen immigratie zijn. Daarnaast worden de gemiddelden van elke groep per peiling genomen. Met behulp van deze gemiddelden kan gekeken worden of er een duidelijk verschil is. Net als bij de volgende variabelen zal ook de N bekeken worden om te kijken of de data betrouwbaar genoeg zijn.

Ook voor de andere drie variabelen met betrekking tot immigratie zal gebruik gemaakt worden van kruistabellen. In deze kruistabellen zal de variabele gecombineerd worden met de keuzes in de twee peilingen. De drie stellingen kennen allemaal een vijf punts-schaal met op 1 helemaal oneens en op 5 helemaal eens. De verwachting is elke keer dat de PVV'ers de score hebben die het meest richting 'tegen immigratie' gaat.

Tot slot is er de variabele met betrekking tot leiderschap en sympathie. Voor deze variabele geldt een schaal van 0 tot 10. Hierbij staat 0 ervoor dat iemand de desbetreffende leider zeer onsympathiek vindt en 10 staat ervoor dat iemand de desbetreffende leider zeer sympathiek vindt. Met behulp van een tabel zal per groep zal bekeken worden wat ze van hun leider vinden. Op deze manier kan het gemiddelde per leider bekeken worden. Gekeken wordt of Wilders als beste wordt gewaardeerd, en in welke mate dit is. Als extra data wordt de grootte van elke groep genomen om te kijken of de betrouwbaar zijn. De hypothese veronderstelt dat de PVV'ers Wilders meer sympathiek vinden dan

dat andere kiezers hun eigen partijleider sympathiek vinden. Indien dit zo is zal er gekeken worden of dit voldoende is om hem leiderschap toe te schrijven.

Voor de variabele met betrekking tot hoe sympathiek mensen de verschillende partijen vinden zal grotendeels hetzelfde gebeuren. Daarnaast zal er gekeken worden naar het verband tussen de twee variabelen. Worden de partijen bijvoorbeeld goed gewaardeerd als de leiders goed gewaardeerd worden. Oftewel: in welke mate is er sprake van een correlatie en wat betekent dit?

Tot slot zal gekeken worden wat de waarderingen voor de leiders en partijen zijn onder de andere 'vreemde' electoraten. Dit zal vergeleken gaan worden met de scores van de eigen kiezers.

6.3 Interpretatie

Voor de interpretatie van immigratie worden allereerst de resultaten van de variabelen naast elkaar gelegd. Voor elke afzonderlijke variabele worden de resultaten vergeleken met de andere variabelen, en wordt er gekeken of de variabelen hetzelfde beeld geven. Daarnaast wordt een vergelijking door de tijd gemaakt. Voor elke variabele zal gekeken worden naar de antwoorden die op de twee meetmomenten zijn gegeven en zal gekeken worden of hier verschillen tussen zitten.

Voor de variabele met betrekking tot sympathie is het eenvoudiger. Aangezien er slechts twee variabelen zijn kan hier makkelijker vergeleken worden. Ten eerste moeten voor de variabele over de leiders de data van de twee meetmomenten met elkaar vergeleken worden. Daarnaast moet gekeken worden naar de correlatie met de variabele over de waardering voor de partijen. Daarnaast gebeurt dit ook voor de scores van de 'vreemde' electoraten.

Dit zijn de belangrijkste manieren waarop naar de data zal worden gekeken. Op bovenstaande manieren worden de variabelen onderling vergeleken en er zal worden gekeken of er verschillen in de tijd optreden binnen de variabelen. Tot slot wordt er gekeken of de data de hypothesen ondersteunen of ontkrachten.

7. Analyse immigratie

In dit hoofdstuk komen de verschillende variabelen met betrekking tot immigratie aan bod. Na behandeling van de vier variabelen zal in paragraaf vijf bekeken worden welke conclusies ten aanzien van immigratie daaruit getrokken kunnen worden.

7.1 Aanpassen van allochtonen

De precieze vraag die gesteld wordt is: mogen allochtonen in Nederland leven met behoud van eigen cultuur of moeten zij zich geheel aanpassen aan de Nederlandse cultuur? Hierbij staat een 1 voor behoud van eigen cultuur voor allochtonen en een 5 staat er voor dat allochtonen zich geheel moeten aanpassen.

7.1.1 Gemiddelden van groepen

In de tabel staan de scores voor elke partij uit peiling 1 en peiling 2. Peiling-1 in de tabel heeft betrekking op de gemiddelden van de peiling in wave 1, en peiling-2 in de tabel heeft betrekking op de peiling in wave 2. De verschillende partijen staan voor de mensen die ten tijde van de betreffende peiling op een bepaalde partij zouden stemmen. Als voorbeeld de eerste score van 2.85. Deze betekent dat de groep die volgens de peiling in wave 1 op GroenLinks zou stemmen een gemiddelde score heeft van 2.85 op de variabele in hoeverre allochtonen zich moeten aanpassen. Achter de scores staan het aantal mensen op basis waarvan de score is samengesteld met daarachter het percentage mensen van dat aantal die geen antwoord hebben gegeven.

Tabel 1: gemiddelde scores op variabele 'mate van aanpassen van allochtonen'

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	2.85	339/0.9	2.82	251/0.4
SP	3.48	628/0.5	3.52	454/1.8
PvdA	3.31	609/1.3	3.42	637/1.3
CU	3.58	240/0.4	3.69	150/2.0
D66	3.41	162/9.3	3.38	413/1.0
CDA	3.77	885/0.6	3.81	727/1.9
PvdD	3.76	131/3.1	3.82	88/3.4
SGP	4.07	102/2.0	4.08	91/1.1
VVD	3.83	417/0.2	3.90	427/1.6
ToN	4.29	724/0.4	4.29	143/2.1
PVV	4.50	269/0.4	4.42	333/2.4

7.1.2 Verdeling binnen groepen

In tabel 2 is de verdeling voor enkele partijen weergegeven. Naast de PVV is hier gekozen voor de SGP en voor ToN omdat deze twee partijen qua score vaak dicht bij de PVV zitten. Dit zal bij de andere variabelen ook blijken. Daarnaast is gekozen voor GroenLinks als linkse tegenhanger om zo een duidelijk beeld te krijgen van hoe de verdeling de andere kant op is. Elke score is het percentage mensen per partij die voor een bepaald alternatief hebben gekozen.

Tabel 2: verdeling per partij op variabele 'mate van aanpassen van allochtonen'

Peiling-1						
P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	8.6	25.6	42.6	18.5	4.8	100.0
SGP	0.0	6.0	17.0	41.0	36.0	100.0
ToN	0.6	1.1	10.5	44.5	43.3	100.0
PVV	0.4	0.0	9.0	30.6	60.1	100.0
Peiling-2						
P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal

GL	13.6	20.8	40.8	20.0	4.8	100.0
SGP	0.0	3.3	21.1	40.0	35.6	100.0
ToN	0.0	0.7	10.7	47.9	40.7	100.0
PVV	0.6	1.5	9.5	32.3	56.0	100.0

*P.=partijen, sc.=score

7.1.3 Bevindingen

Uit de gemiddelden valt op te merken dat de PVV-kiezers veruit de meest extreme score hebben. Met een score van ongeveer 4.5 vindt de gemiddelde PVV-kiezer volgens de peilingen dat allochtonen zich bijna geheel moeten aanpassen. Dit beeld wordt bevestigd in de verdeling. Hierin kiezen de meeste PVV'ers voor een vijf. ToN die qua score het dichtst bij komt heeft een behoorlijk kleinere groep kiezers die voor een vijf kiezen. Opvallend is verder dat GroenLinks met de laagste score toch nog in het midden zit. Bijna alle partijen zitten aan de rechter kant van de lijn met de scores. Oftewel: het electoraat van bijna iedere partij is het er mee eens dat allochtonen zich in ieder geval tot op bepaalde hoogte moeten aanpassen. De bevindingen uit deze variabele ondersteunen de gestelde hypothese met betrekking tot immigratie.

7.2 Verschillende culturen

Deze paragraaf gaat over de variabele met betrekking tot verschillende culturen in een samenleving. De precieze stelling luidt als volgt: 'Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen'. Een 1 staat voor helemaal oneens met de stelling, een 5 staat voor helemaal eens met de stelling.

7.2.1 Gemiddelden van groepen

In de tabel hieronder staan de scores van elke groep ten tijde van peiling 1 en peiling 2. De GroenLinks-kiezers scoren het hoogst. Zij zijn het er het meest mee eens dat het goed is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen. De PVV'ers scoren hier samen met de SGP'ers het laagst. Zij zijn de partijen die het meest neigen naar oneens.

Tabel 3: gemiddelde scores op variabele 'mate waarin verschillende culturen goed zijn'

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	4.18	339/0.0	4.18	251/0.4
SP	3.80	628/0.2	3.80	454/0.7
PvdA	3.93	609/0.0	3.82	637/0.5
CU	3.70	240/0.0	3.53	150/1.3
D66	3.98	162/0.0	3.93	413/0.2
CDA	3.57	885/0.1	3.56	727/0.4
PvdD	3.62	131/0.0	3.56	88/2.3
SGP	2.83	102/0.0	2.87	91/2.2
VVD	3.67	417/8.6	3.58	427/0.5
ToN	3.23	724/0.1	3.22	143/2.1
PVV	2.80	269/0.0	2.89	333/1.5

7.2.2 Verdeling binnen groepen

In tabel 4 wederom de verdelingen binnen de belangrijkste vergelijkingsgroepen. Op de lagere twee scores zijn de percentages PVV-kiezers elke keer net iets groter dan die van ToN. De SGP doet qua gemiddelde bijna hetzelfde als de PVV, maar in de tabel valt te zien dat het PVV-electoraat net iets meer extreme scores heeft.

Tabel 4: verdeling per partij op variabele 'mate waarin verschillende culturen goed zijn'

Peiling-1

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	0.9	2.1	13.0	46.3	37.8	100.0
SGP	6.9	28.4	40.2	23.5	1.0	100.0
ToN	3.6	17.2	35.1	40.8	3.3	100.0
PVV	10.4	27.9	34.2	26.8	0.7	100.0

Peiling-2

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	0.0	1.2	13.6	50.8	34.4	100.0
SGP	5.5	28.6	41.8	22.0	2.2	100.0
ToN	4.9	14.0	37.8	41.3	2.1	100.0
PVV	8.7	22.5	41.7	25.5	1.5	100.0

*P.=partijen, sc.=score

7.2.3 Bevindingen

Om de hypothese te ondersteunen wordt op deze variabele de laagste score verwacht voor het PVV-electoraat. Hier is aan voldaan. Samen met de SGP heeft de PVV de laagste score. Deze twee groepen zijn het meest oneens met de stelling dat het goed is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen. In dat opzicht komen de uitkomsten overeen met de hypothese.

Wat verder valt te zien is dat de scores van de PVV en SGP op zich helemaal niet zo extreem zijn. Met een gemiddelde score van ongeveer 2.8 scoren ze iets onder de 3, het middelpunt. De PVV en SGP neigen heel iets meer naar oneens dan naar eens met de stelling. De PVV heeft de laagste score, maar deze is niet extreem. De mensen die PVV zouden stemmen ten tijde van de peilingen zijn redelijk neutraal op deze variabele. Dit komt terug in de verdeling. De grootste groep PVV'ers kiezen voor een 3, gevolgd door een 2 en 4. Slechts een kleine groep kiest voor een 1.

7.3 Asiel in Nederland

De variabele in deze paragraaf heeft betrekking op de stelling dat het makkelijker moet worden om in Nederland asiel te kunnen krijgen. Hierbij geldt een 1 als helemaal oneens met de stelling en een 5 als helemaal eens met de stelling.

7.3.1 Gemiddelden van groepen

Hieronder de scores van de verschillende groepen op deze variabele. GroenLinks is wederom de meeste linkse partij en de PVV'ers scoren wederom het laagst. Op ToN na houdt de PVV de andere groepen kiezers op een behoorlijke afstand.

Tabel 5: gemiddelde scores op variabele 'asiel in Nederland krijgen moet gemakkelijker worden'

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	3.01	339/0.0	2.84	251/0.4
SP	2.42	628/0.2	2.43	454/0.7
PvdA	2.59	609/0.0	2.45	637/0.5
CU	2.44	240/0.0	2.49	150/1.3
D66	2.40	162/0.0	2.38	413/0.2
CDA	2.18	885/0.1	2.19	727/0.4
PvdD	2.13	131/0.0	1.90	88/2.3
SGP	1.93	102/0.0	1.96	91/3.3
VVD	1.94	417/0.0	1.87	427/0.5
ToN	1.59	724/0.1	1.62	143/0.0
PVV	1.50	269/0.0	1.50	333/0.0

7.3.2 Verdeling binnen groepen

In tabel 6 wederom de verdelingen binnen de groepen. De mensen die PVV zouden kiezen hebben bijna allemaal een 1 of 2 als score. Dit geldt ook voor ToN wat terug te zien is in het gemiddelde, de PVV heeft echter vaker een 1 als score en is daarmee extremer. GroenLinks staat wederom vermeldt om duidelijk te maken hoe de score naar de andere kant eruit ziet.

Tabel 6: verdeling per partij op variabele 'asiel in Nederland krijgen moet gemakkelijker worden'

Peiling-1

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	3.8	24.8	41.3	26.3	3.8	100.0
SGP	35.3	45.1	11.8	6.9	1.0	100.0
ToN	51.2	40.5	6.5	1.5	0.3	100.0
PVV	60.2	32.7	5.2	0.7	1.1	100.0

Peiling-2

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	6.8	27.6	43.6	18.4	3.6	100.0
SGP	30.8	46.2	19.8	3.3	0.0	100.0
ToN	50.3	42.0	4.9	0.7	2.1	100.0
PVV	60.4	31.5	6.0	1.5	0.6	100.0

*P.=partijen, sc.=score

7.3.3 Bevindingen

De gevonden score bij de PVV'ers is een duidelijke ondersteuning voor de hypothese. Een score van ongeveer 1.50 is vrij extreem te noemen en laat zien dat de gemiddelde PVV-kiezer het duidelijk oneens is met de stelling dat asiel krijgen in Nederland makkelijker moet worden. De enige partij die hier dicht bij in de buurt komt is ToN, deze kiezers kiezen echter minder vaak voor een 1 als score.

Opvallend is verder dat alle partijen meer naar oneens dan naar eens neigen op de stelling. Dit betekent dat geen enkele groep wil dat asiel krijgen in Nederland makkelijker wordt. In dit opzicht is het voor de hypothese goed om te mogen constateren dat de PVV'ers zelfs nu duidelijk lager scoren dan de andere electoraten.

7.4 Teveel allochtonen in Nederland

De vierde en laatste variabele met betrekking tot immigratie gaat over de stelling dat er in Nederland teveel allochtonen wonen. Hierbij geldt een 1 als helemaal oneens met de stelling en een 5 als helemaal eens met de stelling.

7.4.1 Gemiddelden van groepen

In tabel 7 staan de gemiddelde scores van peiling 1 en peiling 2. De mensen die GroenLinks zouden stemmen scoren het laagste en de PVV'ers scoren het hoogste. Bijna alle partijen neigen meer naar eens dan naar oneens. De PvdA'ers en D66'ers neigen iets meer naar oneens en GroenLinks neigt nog iets meer naar oneens.

Tabel 7: gemiddelde scores op variabele 'er wonen teveel allochtonen in Nederland'

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	2.35	339/0.0	2.38	251/0.4
SP	3.12	628/0.2	3.04	454/0.7
PvdA	2.80	609/0.0	2.95	637/0.5
CU	3.03	240/0.0	3.07	150/1.3
D66	2.86	162/0.0	2.85	413/0.2
CDA	3.36	885/0.1	3.35	727/0.4

PvdD	3.43	131/0.0	3.66	88/2.3
SGP	3.91	102/0.0	3.70	91/0.0
VVD	3.38	417/0.0	3.50	427/0.5
ToN	3.99	724/0.1	4.02	143/0.0
PVV	4.42	269/0.0	4.34	333/0.0

7.4.2 Verdeling binnen groepen

In de verdeling hieronder is af te lezen dat de meeste PVV'ers een 4 of 5 als score hebben. Hierbij is een duidelijk verschil te zien met naaste belager ToN. Bij het gemiddelde valt al te zien dat de PVV'ers flink hoger scoren dan de mensen die ToN zouden stemmen, daarnaast zie je dit terugkomen in de verdeling. De groep PVV'ers die een vijf als score hebben is flink groter dan de groep bij ToN die een vijf als score hebben.

Tabel 8: verdeling per partij op variabele 'er wonen teveel allochtonen in Nederland'

Peiling-1

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	21.5	38.1	27.1	10.0	3.2	100.0
SGP	0.0	5.9	22.5	46.1	25.5	100.0
ToN	1.7	4.0	20.6	40.7	33.1	100.0
PVV	0.4	1.5	7.8	36.1	54.3	100.0

Peiling-2

P./sc.*	1	2	3	4	5	Totaal
GL	20.4	38.8	26.4	11.2	3.2	100.0
SGP	0.0	11.0	29.7	37.4	22.0	100.0
ToN	1.4	2.1	21.0	44.1	31.5	100.0
PVV	0.3	2.4	9.3	39.0	48.9	100.0

*P.=partijen, sc.=score

7.4.3 Bevindingen

De PVV heeft met een gemiddelde van 4.4 wederom de meest extreme score. ToN is de partij die met een score van rond de 4 het dichtst in de buurt komt van de PVV. Uit de verdeling blijkt dat de PVV'ers bijna allemaal kiezen voor eens of helemaal eens, en dat de andere categorieën nauwelijks scoren bij de PVV'ers. Opvallend is verder dat er een redelijke eensgezindheid is binnen de electoraten. De meeste kiezers neigen meer richting de 5 dan richting de 1. Daarmee zijn de meeste keizers het meer eens dan oneens met de stelling. Al met al zijn de resultaten van deze variabele een ondersteuning voor de hypothese.

7.5 Conclusie over immigratie

Uit de variabele met betrekking tot aanpassen van allochtonen kan een duidelijke conclusie getrokken worden. Het PVV-electoraat heeft veruit de meest extreme score met ongeveer een 4.5, en houdt de andere electoraten op afstand. Alleen ToN kan met ongeveer 0.2 punt afstand nog enigszins in de buurt komen. Opvallend is dat alle partijen willen dat allochtonen zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur, natuurlijk is dit wel in mindere mate dan de groepen PVV'ers. Tussen peiling 1 en peiling 2 zijn geen grote veranderingen. De verdelingen en gemiddelden blijven ongeveer hetzelfde. De uitkomsten zijn constant. Deze variabele is al met al een ondersteuning voor de hypothese met betrekking tot immigratie.

De variabele over de stelling dat het goed is dat een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen laat een iets ander beeld zien dan de vorige variabele. Met ongeveer een 2.8 als gemiddelde scoren de groepen PVV'ers hier als laagste. Ze zijn het iets meer oneens dan eens met

stelling. Op de SGP na houden ze hier de andere partijen op een behoorlijke afstand. Dit is een score die positief is voor de hypothese. De score van 2.8 is de laagste maar betekent wel dat de gemiddelde PVV'er redelijk neutraal is ten opzichte van de stelling.

De derde variabele over dat het gemakkelijker moet worden om in Nederland asiel te krijgen lijkt weer meer op de eerste variabele en is daarmee een duidelijke ondersteuning van de hypothese. Met een gemiddelde score van ongeveer 1.5 hebben de PVV'ers de laagste en meest extreme score. Gemiddeld zijn ze het oneens dan wel helemaal oneens met de stelling. Op ToN na houden ze alle partijen op minimaal 0.4 punt afstand. Wel dient hier vermeldt te worden dat op GroenLinks na geen enkel electoraat wil dat asiel in Nederland krijgen gemakkelijker wordt.

De laatste variabele laat eenzelfde patroon zien als de eerste en derde variabele. De PVV'ers scoren op de stelling dat er teveel allochtonen in Nederland wonen gemiddeld ongeveer een 4.4. De 4.4 is de hoogste en meest extreme score, en alle andere groepen worden minimaal op ongeveer 0.3 punt afstand gehouden. De score van 4.4 is een duidelijke ondersteuning voor de hypothese. Wel valt op dat op GroenLinks na alle groepen in meer of mindere mate vinden dat er teveel allochtonen in Nederland wonen. In dat opzicht is een duidelijk verschil met de PVV nog veelzeggender; een duidelijk verschil op een kleinere schaal zegt logischerwijs meer dan hetzelfde verschil op een grotere schaal.

Als je de verschillende variabelen naast elkaar legt zie je dat de PVV op de eerste, derde en vierde variabele ongeveer hetzelfde scoort. Op de variabelen met betrekking tot behoud van eigen cultuur, asiel en teveel allochtonen in Nederland is de score elke keer ongeveer 0.5 punt van het hoogst of laagst mogelijke. Alleen ToN komt bij de variabele met betrekking tot behoud van de eigen cultuur op ongeveer 0.2 punt in de buurt, en op de variabele over asiel tot 0.1 punt in de buurt. Op de variabele over teveel allochtonen in Nederland houdt de PVV ToN op gepaste afstand met minimaal 0.3 punt verschil. Wat wel opvalt aan deze variabelen is dat de partijen redelijk dicht bij elkaar zitten. Zo vinden alle groepen in meer of mindere mate dat allochtonen zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Op GroenLinks na zijn alle partijen in meer of mindere mate het oneens met de stelling dat asiel verkrijgen in Nederland gemakkelijker moet worden. Als laatste vinden bijna alle groepen dat er teveel allochtonen in Nederland zijn. Op deze drie variabelen hebben de PVV'ers iedere keer de laagste of hoogste score en een flink verschil met de gemiddelden van de andere groepen kiezers. ToN komt tot twee keer toe redelijk in de buurt van de PVV, maar laat het op de vierde variabele afweten. Al met al ondersteunen de uitkomsten op deze drie (de 1^e, 3^e en 4^e) variabelen de hypothese met betrekking tot immigratie.

De tweede variabele over dat het goed is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen zegt in principe hetzelfde als de andere variabelen. Wel dient er bij deze variabele een kleine kanttekening te worden gemaakt. De groepen PVV'ers hebben de laagste score met ongeveer een 2.8. Hiermee zijn zij van alle groepen het meest oneens met de stelling dat het goed is dat de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen. Daarmee houden ze op de SGP na alle andere groepen kiezers op gepaste afstand. Daarmee zijn de uitkomsten op deze variabele een ondersteuning voor de hypothese. Dit is de belangrijkste constatering over de uitkomsten op deze variabele. De kanttekening die gemaakt moet worden is dat de score van ongeveer 2.8 op zich niet extreem is. De gemiddelde PVV'er staat redelijk neutraal tegenover deze stelling. Ze zijn het niet bijzonder eens of bijzonder oneens met de stelling. Al met al neemt dit niet weg dat de PVV'ers de laagste score hebben en daarmee het meest tegen immigratie zijn. Ook de uitkomsten op deze variabele zijn daarmee een ondersteuning voor de hypothese.

In het geheel zitten er weinig verschillen tussen peiling 1 en peiling 2. De meeste keren is het verschil op een variabele per partij niet meer dan 0.2 punt tussen de twee peilingen. Opvallend is dat de PVV op drie van de vier variabelen in peiling 2 minder extreme scores heeft, en op de andere variabele

precies dezelfde score. Gesteld zou kunnen worden dat het electoraat van de PVV milder is geworden ten opzichte van immigratie. De verschillen zijn echter zo klein dat deze conclusie niet zomaar getrokken kan worden zonder verder onderzoek.

Geen enkele tabel spreekt de hypothese tegen. Alle uitkomsten komen overeen met de hypothese. De scores van de groepen PVV'ers zijn het meest tegen immigratie te noemen. Op ToN na komt geen enkele partij op elke variabele bij ze in de buurt. Het feit dat de PVV'ers extremer scoren dan ToN ondanks dat ToN vaak dicht bij de PVV in de buurt komt lijkt te maken te hebben met issue-ownership. Ten eerste is de PVV 'rechtser' met betrekking tot de Islam dan ToN, maar bovenal associeert men het vraagstuk immigratie meer met de PVV dan met ToN. Hier komt uit voort dat mensen die stemmen met als hoofdwens dat er iets gebeurt met de Islam en moslims, PVV stemmen en niet ToN. Al met al zijn de uitkomsten een ondersteuning voor de hypothese. De hypothese ten aanzien van immigratie klopt volgens de data uit het LissPanel.

Terugkijkend op de theorie kunnen vervolgens een aantal dingen geconcludeerd worden. De mensen die PVV zouden stemmen lijken dit inderdaad te doen vanuit rationele overwegingen. De kwestie immigratie lijkt dermate belangrijk dat er inderdaad sprake lijkt van issue-voting. Een kanttekening die dient te worden gemaakt is dat dit nooit met zekerheid vastgesteld kan worden. Hoe sterk de data ook zijn, er kan niet in de hoofden van mensen gekeken worden naar welke dingen er nog meer meespelen. Er kan geen waterdicht causaal verband verondersteld worden tussen opvattingen met betrekking tot immigratie en de keuze voor een partij. Er zijn teveel andere dingen die meespelen en die onmogelijk buitengesloten kunnen worden als medebepalende factor. Desalniettemin wordt op basis van de data aangenomen dat er hier sprake is van issue-voting met betrekking tot immigratie. De mensen die PVV zouden stemmen hebben namelijk aanzienlijk 'rechtser' opvattingen met betrekking tot immigratie dan de kiezers van andere partijen. Dit betekent dat bij de scores die meer tegen immigratie zijn meer PVV'ers zitten dan bij de scores die niet of minder tegen immigratie zijn. Aangezien geen enkele partij een extremere score heeft betekend dit dat de PVV een relatief grotere groep kiezers aantrekt die tegen immigratie zijn dan de andere partijen. Dit houdt in dat de voorkeur voor de PVV groter wordt naarmate men meer tegen immigratie is.

Daarnaast wordt in de theorie gesteld dat de opkomst van extreem rechtse partijen een reactie zou zijn op massa-immigratie. De ene keer zou dat wel gelden en de andere keer niet. Of dit geldt voor de PVV is moeilijk te zeggen. De PVV komt voornamelijk op tegen de immigratie van moslims en tegen de Islam. De problemen in Nederland met betrekking tot moslims komen logischerwijs doordat moslims zijn geëmigreerd naar Nederland. Het succes van de PVV zou daarom gezien kunnen worden als een defensief antwoord op de immigratie van moslims. Of dit echter de hoofdreden achter het succes van de PVV is valt te betwijfelen. Er zijn namelijk meer partijen die opkomen tegen de Islam, echter niet al deze partijen zijn zo succesvol als de PVV. Het kan daarom beter gezien worden als een voorwaarde voor het succes van de PVV en andere partijen die zich erg op de Islam richten.

8. Analyse extern leiderschap

8.1 Sympathie leiders

In deze paragraaf komt de variabele met betrekking tot leiderschap aan bod. Voor elke groep kiezers wordt bekeken wat voor een score zij hun eigen leider geven. Deze score kan variëren van 0 tot 10. Hierbij staat 0 voor zeer onsympathiek en 10 voor zeer sympathiek.

8.1.1 Gemiddelden van groepen

Hieronder staan de gemiddelden van in hoeverre de verschillende electoraten hun leider sympathiek vinden. Bij Balkenende gaat het om zijn beoordeling door de groepen CDA'ers in de peilingen, bij Bos gaat het om de groepen PvdA'ers in de peilingen, enzovoorts. Achter de scores staan het aantal mensen op basis waarvan de score is samengesteld met daarachter het percentage mensen van dat aantal die geen antwoord hebben gegeven.

Tabel 9: gemiddelde scores van leiders onder het eigen electoraat

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
Halsema	7.55	339/1.2	7.68	251/2.0
Marijnissen/Kant	7.64	628/2.2	6.58	454/13.0
Bos	6.96	609/2.0	7.29	637/1.6
Rouvoet	7.86	240/2.1	7.78	150/7.3
Pechtold	6.98	162/2.5	7.51	413/2.2
Balkenende	7.50	885/0.5	7.56	727/1.4
Thieme	7.20	131/26.7	6.88	333/3.9
Vd Vlies	8.66	102/4.9	8.53	91/3.3
Rutte	6.08	417/1.7	6.13	427/1.2
Verdonk	7.55	724/1.8	6.83	88/22.7
Wilders	7.40	269/1.9	6.82	143/3.5

In de tabel hieronder worden de scores weergegeven van de leiders die ze ontvangen van de kiezers die niet op de partij van die leider stemmen. Voor Halsema is dit bijvoorbeeld de score die ze ontvangt van alle kiezers samen minus de GroenLinks kiezers.

Tabel 10: gemiddelde scores van leiders door electoraat andere partijen

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
Halsema	5.00	4792/7.2	5.44	3990/8.4
Marijnissen/Kant	5.21	4503/6.2	5.02	3787/20.4
Bos	4.76	4522/3.1	5.69	3604/3.7
Rouvoet	5.03	4891/17.0	4.74	4091/13.2
Pechtold	4.58	4969/18.0	5.34	3828/15.4
Balkenende	4.97	4246/3.0	5.25	3514/3.3
Thieme	4.02	5000/33.6	3.84	4153/27.2
Vd Vlies	3.94	5029/45.9	4.02	4150/36.0
Rutte	4.24	4714/5.9	4.76	3814/7.2
Verdonk	3.51	4407/6.4	3.07	4098/7.1
Wilders	2.55	4862/5.6	2.37	3908/6.4

8.1.2 Bevindingen

In de eerste peiling krijgt Wilders een 7.4 als score. Dit is gemiddeld, er zijn een aantal leiders die hoger scoren en een aantal leiders die lager scoren. De score 7.4 is op zich een redelijke score. In de tweede peiling scoort Wilders een 6.82, dit is een lagere score dan de 7.4. Daarnaast is zijn positie op de lijst lager. Er staan nog twee leiders onder hem, terwijl de andere acht allemaal boven hem staan

qua score. Wilders' score is met 0.6 punt gedaald terwijl de gemiddelde score van alle leiders met 0.2 punt is gedaald van een 7.4 naar een 7.2. Kijkend naar de hypothese is de verwachting dat Wilders de hoogste score heeft. Dit is niet het geval. In peiling 1 scoort hij middelmatig, in peiling 2 scoort hij vrij laag. Dit gaat in tegen de hypothese. Daarnaast blijft de PVV in de peilingen constant. Ten tijde van peiling 1 heeft de PVV veertien zetels in de peilingen, ten tijde van peiling 2 hebben ze hetzelfde aantal zetels in de peilingen. Een groter dan gemiddelde daling in de waardering voor Wilders lijkt geen invloed te hebben op de populariteit van de PVV.

In tabel 10 is te zien dat de leiders van linkse en centrumpartijen grofweg betere scores krijgen van de vreemde (niet eigen) kiezers dan de leiders van de rechtser partijen. Dit geldt ook voor Wilders. Met een score van 2.55 en 2.37 scoort hij veruit het laagste. Bij andere electoraten is hij niet geliefd. De gemiddelde score voor de leiders zit ruim boven de 4, Wilders komt gemiddeld niet boven de 2.5. Op basis van de gegevens zien de andere electoraten weinig in Wilders als leider. Dit gaat in tegen de hypothese. Als Wilders kiezers trekt omdat hij charismatisch wordt gevonden is de verwachting dat hij een hoge score krijgt. Dit zou eventueel terug gezien kunnen worden bij de score die hij ontvangt van de andere electoraten. Men kan het dan wel niet eens zijn met Wilders, dit betekent niet dat hij qua persoonlijkheid ook per se heel laag gewaardeerd moet worden. Indien hij als charismatisch gezien zou worden zou er hier een hogere score moeten zijn. Al met al zijn ook de gegevens uit de tweede tabel een ontkrachting van de hypothese.

De theorie stelt dat extern leiderschap vooral speelt in de beginjaren van de partij op het moment dat er nog veel kiezers binnengehaald moeten worden. Mensen hebben nog geen emotionele band met de partij. Deze voorwaarden gelden voor de PVV maar toch komt dit niet naar voren in de scores voor Wilders. Volgens het panel wordt hij niet bijzonder sympathiek gevonden. Hieruit kan voorzichtig geconcludeerd worden dat mensen niet op de PVV stemmen vanwege Wilders, maar naar het lijkt toch vanwege waar de PVV voor staat, voor de standpunten.

8.2 Sympathie partijen

In deze paragraaf komt de variabele met betrekking tot hoe sympathiek partijen worden gevonden aan bod. Voor elke groep kiezers wordt bekeken wat voor een cijfer zij de partij geven waar ze op dat moment op zouden stemmen. Dit cijfer kan variëren van 0 tot 10. Hierbij staat 0 voor zeer onsympathiek en 10 voor zeer sympathiek.

8.2.1 Gemiddelden van groepen

In tabel 11 staan de gemiddelde scores van de partijen. Als voorbeeld de eerste score van 7.74: de mensen die ten tijde van de eerste peiling op GroenLinks zouden stemmen geven GroenLinks een gemiddelde score van 7.74.

Tabel 11: gemiddelde scores van partijen door het eigen electoraat

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	7.74	339/0.6	7.65	251/1.6
SP	7.77	628/1.0	7.39	454/2.4
PvdA	7.40	609/0.8	7.10	637/1.7
CU	7.92	240/10.8	7.97	150/4.7
D66	7.63	162/0.6	7.31	413/1.5
CDA	7.50	885/0.5	7.35	727/3.7
PvdD	8.15	131/5.3	7.93	88/3.4
SGP	8.60	102/2.0	8.47	91/1.1
VVD	7.16	417/1.2	6.89	427/1.6
ToN	7.47	724/3.7	6.77	143/5.6
PVV	7.56	269/1.9	6.95	333/4.2

In tabel 12 worden de scores weergegeven van de partijen die ze ontvangen van de kiezers die niet op die partij zouden stemmen op het moment van de peiling.

Tabel 12: gemiddelde scores van partijen door electoraat andere partijen

-	Peiling-1	N/missing %	Peiling-2	N/missing %
GL	4.65	4792/9.1	4.99	3990/8.7
SP	4.63	4503/8.6	5.01	3787/9.2
PvdA	4.69	4522/5.6	5.16	3604/6.7
CU	4.43	4891/11.2	4.24	4091/9.9
D66	4.45	4969/11.7	5.05	3828/10.8
CDA	4.78	4246/6.6	4.96	3514/6.9
PvdD	3.68	5000/10.2	3.42	4153/9.4
SGP	3.29	5029/18.3	3.43	4150/16.4
VVD	4.35	4714/6.5	4.65	3814/7.4
ToN	3.02	4407/15.5	2.75	4098/10.7
PVV	2.49	4862/8.3	2.38	3908/8.5

8.2.2. Bevindingen

De scores in de twee bovenstaande tabellen worden vergeleken met de scores voor de partijleiders in de vorige paragraaf. Het draait in de hypothese om de partijleider Wilders. Vanwege de samenhang tussen leider en partij is het interessant om te kijken wat de verschillen en overeenkomsten tussen de scores zijn. Wanneer de scores nader bekeken worden blijkt dat de scores van de partijleiders in hoge mate samenhangen met de scores van de partijen. Zowel in wave 1 als wave 2 ligt de gemiddelde correlatie rond de 0.8.

Als voorbeeld kan gekeken worden naar de scores van Wilders en de PVV. In de eerste peiling scoort Wilders een 7.4 en de PVV een 7.56. In de tweede peiling scoort Wilders een 6.8 en de PVV een 6.95. De scores voor Wilders en de PVV liggen beide keren dicht bij elkaar. Dit is bij de meeste partijen en leiders het geval.

Wat eerder is gezegd over Wilders geldt hier ook voor de PVV: in de peilingen is de PVV constant terwijl de waardering voor de PVV daalt. Daarnaast is de waardering voor de PVV harder gedaald dan de gemiddelde waardering van alle partijen. De gemiddelde score van alle partijen is gedaald van een 7.7 naar een 7.4. De score van de PVV is gedaald met 0.6 punt.

Dit zelfde patroon is te zien bij de waardering van de PVV door kiezers die niet voor de PVV zouden kiezen. De PVV heeft met een 2.49 en 2.38 veruit de laagste score en van peiling 1 naar 2 een daling van 0.11. De gemiddelde score heeft een stijging van 4.04 naar 4.18. De PVV wijkt wederom flink af.

8.3 Verschillen tussen leiders en partijen

In de tabel hieronder staan de verschillen in scores tussen leiders en partijen. Hierbij is de score van de partij afgetrokken van de score van de leider. Het resultaat is daarvan dat er een positief of negatief getal overblijft. Een negatief getal betekent dat de partij hoger gewaardeerd wordt dan de leider. Een positief getal betekent dat de leider hoger gewaardeerd wordt dan de partij.

Tabel 13: verschil in scores tussen leiders en partijen (leider minus partij)

	P1e*	P2e**	P1v***	P2v****
Halsema	-0.19	0.03	0.35	0.45
Marijnissen/Kant	-0.13	-0.81	0.58	0.01
Bos	-0.44	0.19	0.07	0.53

Rouvoet	-0.06	-0.19	0.60	0.50
Pechtold	-0.65	0.20	0.13	0.29
Balkenende	0	0.21	0.19	0.29
Thieme	-0.95	-1.05	0.34	0.42
Vd Vlies	0.06	0.06	0.65	0.59
Rutte	-1.08	-0.76	-0.11	0.11
Verdonk	0.08	0.06	0.49	0.32
Wilders	-0.16	-0.13	0.06	-0.01

*scores uit peiling 1 onder het eigen electoraat

**scores uit peiling 2 onder het eigen electoraat

***scores uit peiling 1 onder het 'vreemde' electoraat

****scores uit peiling 2 onder het 'vreemde' electoraat

Bij de scores onder het eigen electoraat is te zien dat Wilders gemiddeld scoort. Er zijn leiders die een positieve score hebben ten opzichte van hun partij en leiders die een negatieve score hebben ten opzichte van hun partij. Het verschil in waardering tussen Wilders en de PVV is niet heel erg groot.

De scores onder de 'vreemde' electoraten laten een ander beeld zien. In de regel krijgen de leiders hier een positievere score dan de partijen. Wilders laat hier in de eerste peiling de een na laagste score zien en in de tweede peiling de laagste score. Dit houdt in dat de Nederlandse kiezer negatiever tegenover Wilders staat in vergelijking met zijn partij dan tegenover andere leiders in vergelijking tot hun partij.

8.4 Conclusie over extern leiderschap

In tegenstelling tot wat verwacht werd vanuit de hypothese is de waardering voor Wilders helemaal niet hoog. Daarmee lijkt extern leiderschap niet een grote rol te spelen bij Wilders. Volgens de scores lijkt bij leiders van andere partijen het externe leiderschap zelfs een grotere rol te spelen dan bij Wilders. Wilders scoort niet duidelijk hoger dan de andere leiders. Daarnaast doet de PVV het in de peilingen niet slechter wanneer de waardering voor Wilders daalt.

Onder de electoraten van andere partijen wordt Wilders slecht gewaardeerd. Hij krijgt hier veruit de laagste score van alle leiders. Als je de score van Wilders afzet tegen de waardering van de PVV zien we eenzelfde beeld. Onder het eigen electoraat scoort hij niet bijzonder goed en onder de electoraten van de andere partijen scoort hij het laagste.

Een kanttekening is dat de scores van de leiders correleren met de scores van de partijen. Omdat er een hoge mate van correlatie is wordt onduidelijk of de score voor de leiders niet beïnvloed wordt door de score voor de partijen. Dit zou kunnen betekenen dat mensen Wilders eigenlijk sympathieker vinden dan dat ze zeggen, maar dat ze toch een lagere score geven omdat ze bij Wilders meteen aan de PVV denken waarvan ze misschien een negatiever beeld hebben dan van Wilders. Natuurlijk kan dit verband tevens de andere kant of beide kanten opwerken. Dit probleem zou echter groter zijn geweest wanneer de resultaten in het voordeel van de hypothese spraken. Het zou dan onduidelijk zijn of de gevonden resultaten echt zouden zeggen of mensen PVV stemmen vanwege Wilders. Ondanks de correlatie valt op dat Wilders ten opzichte van de PVV een slechtere waardering krijgt onder vreemde electoraten dan leiders van andere partijen. Dit spreekt in het nadeel van Wilders.

Concluderend kan hier gesteld worden dat de hypothese ontkracht moet worden. Indien PVV'ers leiderschap belangrijk hadden gevonden dan had men op de PVV gestemd vanwege het leiderschap van Wilders. Dit leiderschap zouden we volgens de hypothese dan terug moeten zien in de waardering voor Wilders, dit doen we echter niet.

Er is een sterke correlatie met de waardering voor de partijen. De huidige gegevens geven echter geen aanleiding om te veronderstellen dat Wilders in werkelijkheid veel beter scoort als de interveniërende variabele 'partijen' wordt weggelaten. Ondanks de correlatie scoort Wilders het laagste onder de electoraten van andere partijen, zowel überhaupt als in vergelijking met de score van de PVV. Daarnaast scoort Wilders onder zijn eigen electoraat niet bijzonder goed. De scores van Wilders wijzen al met al zo duidelijk een andere kant op dan dat ze volgens de hypothese moesten doen, waardoor er niets anders gedaan kan worden dan de hypothese te ontkrachten.

Deze uitkomst hoeft niet per se negatief te zijn. Ondanks de waardering voor Wilders heeft de PVV 24 zetels behaald bij de verkiezingen van 9 juni 2010. Dit kan betekenen dat men op de PVV stemt vanwege de PVV en haar standpunten en niet vanwege Wilders. Dit kan positief zijn voor de toekomst van de PVV. Mocht Wilders stoppen of weg gaan bij de PVV dan kan het gebeuren dat de PVV succes blijft houden. Hoewel ik hier persoonlijk niet van uit ga lijkt deze kans toch groter dan wanneer een leider hoge waarderingen krijgt. In dat laatste geval maakt de partij minder kans op succes na het vertrek van de leider omdat het dan meer om de leider lijkt te draaien. Uit de data blijkt dus ook dat Wilders een tot nu toe stabiele partij neer zet. Het is interessant om te volgen hoe hij dit de komende jaren gaat vorm geven en hoelang de PVV het vol houdt. Mocht de PVV over een aantal jaren nog steeds succesvol zijn, in welke mate heeft Wilders hier dan aan bij gedragen?

9. Conclusies

In dit onderzoek is getracht een verklaring te geven voor het electorale succes van de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders. Er wordt veel gesproken over de PVV en Wilders. Veel mensen denken bijvoorbeeld dat mensen op de PVV stemmen omdat ze 'tegen buitenlanders' zijn. Doel van dit onderzoek was om te kijken of er een theorie is die mogelijk van toepassing is op het succes van de PVV. Is er een theorie die inderdaad zegt dat men PVV stemt vanwege de 'buitenlanders' en klopt dit met de praktijk? En zijn er daarnaast nog andere verklaringen te vinden voor het electorale succes van de PVV?

In het begin is na een korte inventarisatie een keuze gemaakt voor twee theorieën. Van de daaruit opgestelde hypothesen kan er één bevestigd worden en dient er een ontkracht te worden. Van de theorie over issue-voting vanuit de rationele benadering moest de hypothese worden bevestigd. PVV'ers zijn in het algemeen tegen immigratie en dit zijn ze ook meer dan andere kiezers. Omdat de PVV'ers veel meer vertegenwoordigd zijn in de groepen die tegen immigratie zijn kan gesteld worden dat mensen die meer tegen immigratie zijn een grotere kans maken om op de PVV te stemmen. Terugkomend op de theorie betekend dit dat er inderdaad sprake is van de issue-voting. Men lijkt PVV te stemmen omdat men wil dat er iets gebeurt op dit terrein. Aangezien er meerdere partijen rechtse standpunten hebben lijkt het te spelen dat de PVV issue-ownership heeft verworven op het gebied van immigratie. Dit laatste kan op basis van dit onderzoek echter niet met zekerheid gezegd worden.

De hypothese vanuit theorie over extern leiderschap moet op basis van de data ontkracht worden. Wilders bleek bij lange na niet beter te worden gewaardeerd dan andere leiders. Voor de mensen die PVV zouden stemmen bleek leiderschap daarom niet een grotere rol te spelen dan voor mensen die op andere partijen stemmen. Terugkomend op de theorie betekend dit dat de rol van Wilders als externe leider dus niet bijzonder groot is, in vergelijking met de andere leiders zelfs kleiner. Al met al lijkt men geen PVV te stemmen vanwege Wilders' uitstraling en charisma. Het is niet Wilders die de kiezers lijkt binnen te halen, maar kijkend naar de eerste theorie lijkt het om de standpunten te gaan.

Om terug te komen op de probleemstelling: *welke theorie is mogelijk van toepassing op het succes van de PVV?* In dit geval is dat dus de theorie van issue-voting vanuit de rationele benadering, met als aanvulling dat het om de kwestie immigratie gaat, dit ook vanuit de externe aanbodzijde van Cas Mudde.

Dit onderzoek heeft zich gericht op een relatief korte termijn. Het is daarom onzeker in hoeverre deze resultaten stand houden de komende jaren. Met betrekking tot de theorie van issue-voting ben ik van mening dat deze resultaten de komende jaren blijven gelden. De PVV richt zich voornamelijk op immigratie, dit kan gezien worden als de voornaamste bestaansreden van de PVV en de PVV-kiezers lijken ook hierom PVV te stemmen. Zolang immigratie een groot issue is in Nederland denk ik dat de theorie van toepassing zal blijven. Met betrekking tot de theorie over extern leiderschap is het niet geheel duidelijk hoe dit zich zal ontwikkelen. Enerzijds geven de data aan dat Wilders als leider geen grote rol speelt. Anderzijds kan ik me voorstellen dat men PVV stemt omdat Wilders een erg uitgesproken mening heeft. Tijdens de verkiezingen van 2006 hebben namelijk ook bijna alle PVV-kiezers voor Wilders gekozen en niet voor iemand anders op de lijst. Dit kan er echter ook weer mee te maken hebben dat op dat moment alleen Wilders bekend was bij het publiek, en geen andere kandidaten van de lijst.

Tot slot dient nog een laatste kanttekening te worden geplaatst. In dit onderzoek is er gekozen voor twee theorieën die op papier goed aansloten bij de PVV. Dit betekent niet dat andere theorieën nu of in de toekomst geen verklaring kunnen bieden. Op basis van dit onderzoek kan enkel gesteld worden welke rol de twee behandelde theorieën hebben gespeeld in de periode 2006-2008.

10. Vervolgonderzoek

Zoals bij de conclusies al is aangegeven is het niet zeker hoe de resultaten van dit onderzoek stand houden door de tijd heen. In dat licht is een vervolgonderzoek erg nuttig en interessant.

Voor de theorie met betrekking tot issue-voting is het logisch over enkele jaren weer een onderzoek te doen. De PVV bestaat dan wat langer, data over de verkiezingen van 2010 zijn beschikbaar en wellicht heeft de PVV in de regering gezeten. Mochten Wilders en de PVV dezelfde standpunten houden en deze ook even fel naar buiten blijven brengen dan verwacht ik dat issue-voting met betrekking tot immigratie ook over enkele jaren nog steeds een rol speelt bij de PVV.

Waar bij de theorie met betrekking tot issue-voting de verwachtingen duidelijk zijn is dit niet zo bij leiderschap. Aan leiderschap zitten meerdere kanten en de uitkomsten kunnen alle kanten op. Voor de toekomst is het belangrijk om te onderzoeken of de rol van extern leiderschap veranderd. Volgens de theorie wordt extern leiderschap minder belangrijk naarmate de partij langer bestaat. Gaan we dit ook terug zien in de waardering voor Wilders of gaat de waardering voor Wilders nu juist omhoog? Aangezien Wilders nu al relatief laag scoort is het interessant om te kijken in welke richting dit eventueel zal veranderen.

Cas Mudde spreekt naast extern leiderschap ook over intern leiderschap. Het is interessant om te kijken of Wilders ook over een paar jaar de PVV nog steeds goed weet te organiseren en de volksvertegenwoordigers op een lijn weet te houden. Gezien de recente uitpattingen van Hero Brinkman is het erg interessant om te kijken of Wilders de zaken intern op orde weet te houden. De uitkomsten hierop zijn interessant, nogmaals omdat volgens de theorie goede externe leiders vaak slechte interne leiders zijn en andersom. Er moet daarom gekeken worden naar de samenhang tussen de veranderingen in extern en intern leiderschap.

Tot slot dient bij een vervolgonderzoek goed gekeken te worden naar de manier waarop (extern) leiderschap wordt gemeten. De uitkomsten van dit onderzoek met betrekking tot leiderschap zijn tegenstrijdig met de uitkomsten van een ander onderzoek. Volgens het opiniepanel van EenVandaag (2010) is Wilders als leider wel belangrijk. Dit panel zegt dat voor driekwart van de potentiële PVV-kiezers Wilders belangrijk of doorslaggevend is in de keuze voor de PVV. In 2006 zagen we ook dat bijna alle PVV'ers voor Wilders kozen en niet iemand anders van de lijst. Het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 2006 daarentegen laat dezelfde uitkomsten zien als dit onderzoek (Aarts, Kolk & Rosema, 2007, 207). Bij het NKO wordt ook gebruik gemaakt van sympathie als indicator voor de waardering. Bij een vervolgonderzoek is het dus belangrijk om meerdere vragen te stellen met betrekking tot leiderschap zodat met duidelijkheid gesproken kan worden over de uitkomsten en zodat eventuele verschillen in de uitkomsten verklaard kunnen worden.

11. Literatuurlijst

- Aarts, K., Kolk, H. van der en Rosema, M. (2007). *Een verdeeld electoraat: de Tweede Kamerverkiezingen van 2006*. Utrecht: Uitgeverij het Spectrum.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). *Immi- en emigratie naar geboorteland, leeftijd (31 december) en geslacht*.
- CentERdata: Instituut voor dataverzameling en onderzoek (2008). *Politics and values: LISS Core Study wave 1*. Tilburg: CentERdata.
- CentERdata: Instituut voor dataverzameling en onderzoek (2009). *Politics and values: LISS Core Study wave 2*. Tilburg: CentERdata.
- Donselaar, J. van & Rodrigues, P.R. (2009). *Monitor racisme en extremisme – achtste reportage*. Pallas Publications.
- EenVandaag Opiniepanel (2010). *Uitslag onderzoek: 'rechtszaak Geert Wilders'*. Hilversum: EenVandaag.
- Harrop, M. en Miller, William L. (1987). *Elections and voters*. New York: The Meredith press.
- Holsteyn, J.J.M. van (2009). *Geniaal, maar met te korte beentjes? – Over verkiezingen, kiezers en kiezersonderzoek in Nederland*. Beschikbaar op: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/4480/1/oratie_van_holsteyn.pdf
- Horst, A. van der (2008). *Charismatisch leiderschap vanuit de Verenigde Staten*. Beschikbaar op: <http://www.vkbanen.nl/actueel/actualiteitspsycholoog/728521/Charismatisch-leiderschap-vanuit-de-Verenigde-Staten.html>. Geraadpleegd op 03-02-2010
- Houtman, D. & Achterberg, P. (2009). *'De Haagse kaasstolp' en 'de mensen in de samenleving' - Populisme en personalisering in de Nederlandse politiek*. <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/15831/De%20Haagse%20kaasstolp%20en%20de%20mensen%20in%20de%20samenleving%20-%20REPUB.pdf>
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: University Press.
- Newton, K. & Deth, J.W. van (2005). *Foundations of comparative politics*. Cambridge: University Press.
- Oppenhuis, E. (1995). *Voting behaviour in Europe: a comparative analysis of electoral participation and party choice*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Wessel, C. (2009). Oorzaken van de opkomst van Geert Wilders (3): immigratie en Islam. Beschikbaar op: <http://www.coenwessel.nl/Islam.html>
- Westen, A. van (2009). *Nieuwe partijen zelden blijvertjes*. Beschikbaar op: <http://www.wbosf.nl/laatste-uitgave-locomotie/217-nieuwe-partijen-zelden-blijvertjes.html>. Geraadpleegd op 03-02-2010

- Zijderveld, A. (2009). *Wilders geen populist*. Beschikbaar op:
<http://www.refdag.nl/artikel/1414963/Wilders+geen+populist.html>.